

УДК 94(=161.2)(=511.141)”1939/1943”

Олег Генадјевич Казак

Кандидат историјских наука

Мински градски педагошки колеџ

Минск, Белорусија

МАЂАРСКО-РУСИНСКИ ОДНОСИ У ТУМАЧЕЊУ МАЂАРСКОГ ПОЛИТИЧАРА ЈАНОША ЧОРБЕ (1943. године)

Сажетак

У чланку се анализира писмо посланика мађарског парламента, Јаноша Чорбе, упућено утицајном политичком јавном раднику Хортијеве Мађарске, Иштвану Бетлену. У документу су забележене многе негативне манифестације мађарске политике у Подкарпатској Русији (1939-1943. год.) и напетости у односима између Русина и Мађара.

Кључне речи: Подкарпатска Русија, Русини, национално-културна политика, идентитет

У периоду 1938-1939. год. Подкарпатска Русија, која је у међуратном периоду улазила у састав Чехословачке, прешла је под власт Хортијева Мађарске. Програмери концепције „угро-русинизма“ (званичног идеолошког курса у региону) тврдили су да је источнословенско становништво Подкарпатске Русије – Русини посебан народ, а не део Руса или Украјинаца. Постојање овог народа, по мишљењу аутора концепције, могло је бити

обезбеђено искључиво у оквиру мађарске државе. Званична пропаганда је непрестано наглашавала цивилизацијску улогу Мађара у региону, тврдило се да нова етапа историје открива могућности за слободни социјални и културни развој Русина. Пракса, међутим, није била увек у складу са пропагандним изјавама. Након радикалног преокрета у току Другог светског рата представници мађарске власти схватили су да нормализација односа са националним мањинама може постати значајан аргумент током мировних преговора. О томе је, нарочито, извештавао премијер М. Калај (9. марта 1942. – 22. марта 1944. год.) у разговору са државним секретаром за националне мањине Т. Патакијем.¹

У овом раду биће анализирано писмо, које је написао мађарски политичар, члан нижег дома мађарског парламента, Ј. Чорба. Правник по образовању, који је био један од лидера Странке малих сеоских домаћина. Странка је током Другог светског рата била умерена опозиција Мађарској странци живота, која је имала апсолутну већину у парламенту. Писмо Ј. Чорбе било је упућено И. Бетлену – једном од најутицајнијих политичара Хортијеве Мађарске, бившем премијеру (1921-1931), „апостола“ ревизије тријанонских граница. Од 1936. год. И. Бетлен је био постављен за тајног саветника и иступао је против претераног зближавања Будимпеште и Берлина. Могуће да се Ј. Чорба надао да ће велики политичар моћи да утиче на кабинет министара и да принуди његове чланове на стварну ревизију темеља националне политике.

Ј. Чорба је своју поруку започео објашњењем разлог свог интересовања за Подкарпатску Русију: „У пролеће ове године добио сам много порука из Подкарпатја да се душа русинског народа дефинитивно одвојила од мађарске државне идеје, од јединства са мађарском отаџбином. Ове новости изненађују зато што у јавном мњењу влада мишљење да је русински народ веома задовољан својим положајем, живи у веома добрим финансијским условима, може солидно да зарађује од обраде шума и да се влада брине о њима. Да бих проверио колико ове новости одговарају истини, пре неколико недеља сам отпутовао у Подкарпатје. Био сам заиста шокиран

¹ Tilkovszky, L.: Nemzetiségés magyarság. Nemzetiség politika Magyarországon Trianontól napjainkig, Budapest, IKVA Kiadó, 1994, о. 59–60.

од добијених информација. Уверио сам се да русински народ данас не може да замисли свој живот унутар мађарске државе, он је увређен, њему је повређено национално достојанство, душом је потпуно одвојен од Мађара, далеко од садашњих лидера. Ове прве информације подстакле су ме да обиђем градове и села Подкарпатја. Разговарао сам са многим људима – русинским сеоским домаћинима, интелектуалцима и мађарским чиновницима.⁴² Ј. Чорба је дошао до закључка да у мађарском јавном мњењу владају поједностављене, стереотипне представе о Русинима као ограниченим, слабо образованим људима са примитивним интересовањима. По мишљењу политичара, током периода у коме се регион налазио у саставу Чехословачке, образовање у региону се развијао прилично динамично, упркос финансијским потешкоћама. Дати развојни импулс осећао се и у сложеним ратним условима: „Очигледно је да русинска народна маса има много боље интелектуалце са много ширим погледима, него што се обично верује у унутрашњости Мађарске, и ове чињенице не треба игнорисати. Можда је квалитет образовања у тим школама ниже него у нашим, оно није доступно ученицима у зимском периоду у том степену како је то предвиђено правилима, ипак не треба оспорити чињеницу да се образовни систем побољшао у чешком периоду.“⁴³ Ј. Чорба је, у целини, високо ценио културни развој Подкарпатских Русина у међуратном периоду: „Културни живот у чешком раздобљу, по мишљењу Русина, био је веома динамичан. Изграђено је много народних домова, радило је око 300 читаоница и културних организација. У многим селима организовани су оркестри. Културна и образовна предавања спроводила су се не само у градовима, већ и у селима и развијала се народна култура“.⁴

Према мишљењу мађарског политичара, учитељи су уживали највиши ауторитет међу Русинима, док су други, попут свештеника гркокатоличке вероисповести, од којих су многи имали промађарске државне ставове, дискредитовали себе у очима локалног становништва: „У многим местима ширила су се информације да су свештеници, након упада мађарских

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL), f.K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 188.

3 Ibidem.

4 Ibidem, o. 188–189.

трупа, давали податке о комунистима и другим непоузданим елементима, због чега је народ избегавао свештенослужитеље. У том погледу индикативна је прича о бившем свештенику из Хуста, посланику, на чију сахрану Русини демонстративно нису дошли. На његов гроб вршени су напади, о којима се много причало.⁵ Очигледно, да се у писмо Ј.Чорбе радило о гркокатоличком свештенику И. Бокшају, који је умро 1940. године. Информације (често извитоперене и преувеличане) о инцидентима на његовом гробу тада су разматране на највишем нивоу. Сарадници политичког одељења будимпештанске полиције у свом извештају за Министарство унутрашњих послова, у јуну 1940. год, обавестили су о вандализму на гробу И. Бошкај – гркокатоличког свештеника и посланика мађарског парламента, који се, према тој будимпештанској полицији, „веома грубо односио према Русинима.“ Према извештају, „Бошкајево тело је ископано и унакажено.“⁶ Полиција Ужгорода била је принуђена да Министарству унутрашњих послова појасни ситуацију у региону. Гроб свештенослужитеља је стварно био оштећен, али радило се само о незнатном оштећењу споменика.⁷

Информације Ј. Чорбе о активном учешћу гркокатоличког свештенства у окупацији Подкарпатске Русије потврдили су и други извори. Још пре доласка мађарских трупа у већини насеља региона, илегалним путем, створена су посебна тела – „Мађарско национално веће“ и „Народна стража“, који су састављени од Мађара и Русино-Мађара. Важну улогу, у таквим телима, играли су гркокатолички свештеници. Тако је свештеник села Грушево (данас –Тачевски регион), П. Погориљак, помогао мађарској војсци, која је ушла у регион у марту 1939. год.⁸ „Народну стражу“ у Бачевском округу предводио је И. Греши, коме је активно помагао муж његове сестре, Ф. Желтвјај, старешина Гркокатоличке цркве Светог Архангела Михаила у селу Тересва. Они су дошли у село пре уласка мађарских трупа, припремали им дочек и издвојили људе, који су им се

5 Ibidem.

6 MNL OL, f. K 149, 214. cs.,1940, 1. t., o. 331.

7 Ibidem, o. 333.

8 Државни архив Руске федерације (ГАРФ), ф. Р-7021, оп. 62, д. 6, л. 5.

чинили нелојални.⁹ Грко-католички свештеник града Рахова, П. Демјанович, заврбован од мађарске обавештајне службе још почетком 1920-тих год, у децембру 1938. год. добио је од свог „тутора“, капетана Ј. Ајтлера, наређење да припреми списак лица лојалних Мађарској, која „у време преврата (тј. уласка мађарских трупа у Подкарпатску Русију – О. К.) треба да преузму власт и руководство локалних организација у своје руке.“ Почетком марта 1939. год, односно, уочи упада мађарских трупа у регион, Ј. Ајтлер је прецизирао своје захтеве. Планирано је да се формира привремена управа под називом „Мађаро-руско народно веће“, које је требало да се састоји од 11 чланова. „Веће“ је требало да створи „наоружану војну организацију за борбу против антимађарских манифестација.“ Рад ових тела координирао је П. Демјанович.¹⁰ Капетан чехословачке војске, Л. Бедерка, сведок окупације Подкарпатске Русије од стране мађарских трупа, приметио је: „П. Демјанович је при приближавању мађарски трупа подигао мађарску заставу и похвалио се да је скривао 20 година. Казао ми је да је Ј. Тисо (председник Прве словачке републике – О. К.) крив што Словачку није припојио Мађарској.“¹¹

После разговора са житељима Подкарпатске Русије, Ј. Чорба је дошао до закључка да су Русини, због агоније чехословачке државности, позитивно примили повратак региона у састав Мађарске, надајући се успостављању реда и стабилности у свим сферама друштвеног живота. Међутим, становништво региона веома брзо је изгубило веру у тако нешто: „Због распада чехословачке државе Русини су с одушевљењем чекали повратак у састав Мађарске. Према мојим информацијама, ако би се одмах по повратку спровео отворен и поштен референдум, у крајњој мери, 90% житеља би гласало за присаједињење Мађарској. Међутим, русински народ, који се у складу са својом вољом присајединио са Мађарима, осетио је дух отуђености, са којим смо му ми пришли. Нисмо могли да прихватимо њихов поглед на живот, поглед на свет, све ситуације смо посматрали не са њиховог, већ становишта наших интереса, код нас се развио психички комплекс доминације над

9 ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 62, д. 5, л. 17.

10 Архив Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архівно-кримінальна справа № 5417-С (Демянович П.А), арк. 16–19.

11 Národní archiv České republiky, f. MV-L, sign. 2-10-28, kart. 115.

Русинима.¹² До сличног закључка дошле су и друге утицајне особе, већ у првим месецима мађарске владавине у региону. Јунски извештај (1939. год.) шефа војне администрације Б. Новаковича садржавао је следеће: „Друштвено расположење, које се одликовало симпатијама према мађарској држави, почиње да се замењује забринутошћу.¹³ О непопуларности администрације међу локалним становништвом обавештавао је у својим извештајима у Будимпешти и мађарски активиста, Ј. Марина. Према његовом мишљењу, војска се „понашала као да се налази на непријатељској територији.“ Посебном окрутношћу одликовао се жандармеријски одред капетана М. Зелдија. У Тачави, 18. марта 1939. год. М Зелди је известио овлашћеног представника владе, М. Козма, да су, у року од три дана, његови подређени убили 200 људи (углавном чланове „Карпатске Сечи“). У Хусту, окружни војни командант, пуковник В. Галоди, одобрио је извршење 170 смртних пресуда.¹⁴ **Према званичним подацима Министарства унутрашњих послова Мађарске, од марта до децембра 1939. год, од руку мађарских казних тела погинуло је 4500 људи.**¹⁵ Државни секретар за националне мањине, Т. Патаки, у другој половини марта, завршио је студијско путовање по Карпатској Русији. Он је, 23. марта 1939. год, позвао премијера П. Телека и препоручио му да изда наређење команданту генералштаба Г. Верту да оконча „свакодневна хапшења и крвава пребијања“ локалног становништва. По мишљењу Т. Патакија, брутално понашање војске постао је разлог за стварање негативне слике мађарске власти у очима житеља Подкарпатске Русије.¹⁶

Посланик мађарског парламента истакао је изузетно жесток обрачун мађарских војника са члановима украјинофилске паравојне организације „Карпатска Сеч“. Према његовом

12 MNLOL, f.K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 188.

13 Fedinec, C.: Otázka Podkarpatskej Rusi v rétorike maďarskej politiky v rokoch 1938–1939 // Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919–1945, ed. E. Harbuľova, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 323–324.

14 Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура, підред. М. Вегеша, Ч. Фединець, Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2010, с. 195.

15 Пушкаш, А.И.: Цивилизација или варварство: Закарпатје у 1918–1945. год., Москва, Европа, 2006, с. 298–299.

16 Brenzovics, L.: Amagyarkormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941 // Kárpátalja 1938–1941. Magyar északrántörténetiközéletés,szerk.C. Fedinec, Budapest, 2004, o. 88.

мишљењу, многи обични млади представници тог удружења, који нису били свесни противници мађарске државе, постали су жртве „провокација и стране пропаганде.“¹⁷ Сличног мишљења био је и конзул Пољске у Ужгороду, Е. Шеховски. У свом извештају амбасадору Пољске у Будимпешти, од 12. јула 1939. год, конзул је истакао да су представници војне администрације прогнали ниже активисте (чиновнике, учитеље), који су били спремни на сарадњу са новом влашћу, а истовремено заузимали прилично мекан став према лидерима украјинофилског покрета.

Закључци Ј. Чорбе о перцепцији Русина у вези са променом државне надлежности своје домовине у много чему се позивају на посматрања, цитирана у чланку, од стране мађарских високих службеника: „Русини суна себи осетили недолично понашање окупационих власти, војске, администрације. Нису сматрали да су им се вратила мађарска браћа и понашали су се према Мађарима као према окупаторима. Насупрот званичној пропаганди о братству, Русине је чекала насилна власт и сурово опхођење Мађара. Пред мојим очима људи су пребијани, називани смрдљивим Русинима, због тога што себе не сматрају Мађарима и што не разумеју мађарски језик. Њихова национална свест је најдубље вређана. Они, ни на тренутак, себе нису сматрали Мађарима, они су се осећали као Русини, посебна етничка група, која је имала сопствени идентитет, књижевност, културне организације. Нису хтели да постану Мађари, али, као русински народ, хтели су верно да служе мађарској државној идеји и да буду верни мађарски грађани, у сваком случају, већина је тако сматрала. Чини ми се, напротив, власти су од њих захтевале да се одрекну русинског националног идентитета и чак су га забранили.“¹⁸

Мађарски посланик је у свом писму известио о многобројним негативним тенденцијама у национално и културном животу Подкарпатске Русије: затварање друштвених и културних организација, одузимање „штетних“ књига, са мађарског становишта, из библиотека.¹⁹ Заиста, током мађарске окупације уништене су централне институције и

17 MNLOL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 190.

18 Ibidem, o. 191.

19 Ibidem.

Русина („Школска помоћ“), и украјинофила („Просвита“). Радиле су само организације, лојалне Будимпешти, чија је функција била да докаже постојање посебног русинског народа („Подкарпатско друштво наука“, „Друштво И. Куртјак“ и др.) и „посебна цивилизацијска мисија“ мађарског културног елемента у региону („Друштво борбеног братства М. Берчен“, „Културно удружење североистока Мађарске“ и др.).²⁰ У фондovima Државног архива Закарпатске области (Украјина) одложено је мноштво докумената, који сведоче о активној пракси одузимања и уништавања „штетних књига, усмерених против Мађара и мађарске нације.“²¹ Године 1941. из школских библиотека заплењени су егземплари књига Е. Недзелског „Есеј карпато-руске књижевности“. Ова значајна научна студија није садржавала директне антимађарске одломке, али је била написана са русофилских позиција, које су биле неприхватљиве за Будимпешту.²² Слични случајеви били су широко распрострањени током Другог светског рата.

Ј. Чорба је наглашавао да је положај учитеља, после 1939. год, постао лошији, не само са материјалног, већ и са моралног становишта. Политичар је скренуо пажњу на тенденцију премештаја русинских учитеља на рад у унутрашњост Мађарске.²³ Као резултат, не само да су се породице разјединиле, већ је дошло до подривања ионако танког слоја русинске интелигенције. Постојао је и обрнути процес – премештај учитеља из унутрашњости Мађарске на рад у Подкарпатску Русију. Супротно замисли власти, ови стручњаци нису постали ослонац мађарског режима у региону. Историчар Ј. Брензович, који је анализирао знатну количину извора о датој проблематици, дошао је до следећег закључка: „Већина мађарских учитеља није знала русински језик. Били су принуђени да раде у сиромашним, заосталим, планинским селима и нису разумели потребе становништва. Ниске плате су се често касниле, па су учитељи, далеко од куће, једва састављали крај са крајем. То је није могло да не

20 Казак, О. Г.: Културно-просветна организација Подкарпатске Русије у националној политици мађарских власти (1939–1944 гг.) // Руска и словенска истраживање: зборник научних радова, 2015, вып. 10, с. 91–98.

21 Државни архив Закарпатске области (ГАЗО), ф. 1096, оп. 1, д. 9, л. 1–5.

22 ГАЗО, ф. 1060, оп. 1, д. 68, л. 11.

23 MNLOL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 192.

изазове њихово непријатељство према локалном становништву и русинским колегама.“²⁴

Општи закључак Ј. Чорбе о положају Русина у Мађарској био је неутешан: „Русини су се осећали као странци у непријатељском окружењу. Мађари не желе да признају њихова права на живот самосталног народа, лишавају их интелигенције, народне културе и сматрају да се Русини могу лако асимилovati. [...] Пре две године, неки Мађари, који су дошли из унутрашњости, предложили су концепцију, по којој Русинима нису потребна никаква посебна национална права. Ко не жели бити Мађар мора емигрирати или се преселити. О овоме сви отворено говоре, ова вест се шири по целој русинској земљи и има погубан ефекат, пошто се овај предлог тиче најпатриотичнијих Русина, који осећају да не могу живети нигде, осим у својом планинском месту. Мађари су социјално готово потпуно одвојени од Русина, скоро да нема контаката међу њима. Мађари, који су дошли из унутрашњости, потцењују Русине.“²⁵

Предлог мађарског посланика да се поправе односе између Русина и Мађара (пре свега у локалној администрацији) 1943. год. изгледа да је очито закаснио. Мађарске контуре националне и културне политике Мађарске у Подкарпатској Русији јасно су се манифестовале у најразличитијим сферама друштвеног живота (административној, школској и др.), а и у свакодневном животу. Запањујући контраст између пропагиране слике „братства Русина и Мађара“ и стварне ситуације у региону условио је отуђеност русинског становништва региона од мађарских власти. У јесен 1944. год. огромна већина становништва са радошћу и надом дочекивала је војску Црвене армије, која је ослободила регион.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

24 Brenzovics, L.: Nemzetiségi politika avisszacsatolt Kárpátalján 1939–1944, Ungvár, Kárpátalja i Magyar Kulturális Szövetség, 2010, o. 138.

25 MNLOL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 192.

ЛИТЕРАТУРА

Brenzovics, L.: AmagyarkormányzatKárpátalja-politikája, 1939–1941 // Kárpátalja 1938–1941. Magyarésukrántörténetiközelítés, szerk. C. Fedinec, Budapest, 2004, o. 87–117.

Brenzovics, L.: NemzetiségipolitikaavisszacsatoltKárpátalján 1939–1944, Ungvár, KárpátaljaiMagyarKulturálisSzövetség, 2010, 204 o.

Fedinec, C.: Otázka Podkarpatskej Rusi v rétorike madarskej politiky v rokoch 1938–1939 // Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919–1945, ed. Ľ. Harbuľova, Prešov, VydavateľstvoPrešovskej univerzity, 2015, s. 331–341.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), f. K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 186–193.

MNLOL, f. K 149, 214. cs., 1940, 1. t., o. 267–331.

NárodníarchivČeskérepubliky, f. MV-L, sign. 2-10-28, kart. 115.

Tilkovszky, L.: Nemzetiségésmagyarság. NemzetiségpolitikaMagyarországonTrianontólnapjainkig, Budapest, IKVA Kiadó, 1994, 164 o.

Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архівно-кримінальна справа № 5417-С (Демянович П.А), арк. 16–19.

Государственный архив Закарпатской области (ГАЗО), ф. 1060, оп. 1, д. 68, л. 11.

ГАЗО, ф. 1096, оп. 1, д. 9, л. 1–5.

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. Р-7021, оп. 62, д. 5, л. 17.

ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 62, д. 6, л. 5.

Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура, підред. М. Вегеша, Ч. Фединець, Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2010, 720 с.

Казак, О. Г.: Культурно-просветительские организации Подкарпатской Руси в национальной политике венгерских властей (1939–1944 гг.) // Российские и славянские исследования: сборник научных трудов, 2015, вып. 10, с. 91–98.

Пушкаш, А. И.: Цивилизация или варварство: Закарпатье в 1918–1945 гг., Москва, Европа, 2006, 564 с

Oleg Gennadyjevich Kazak

**HUNGARIAN-RUTHENIAN RELATIONS
IN THE COVERAGE OF THE HUNGARIAN
POLITICIAN JANOS CZORBA (1943)**

Summary

The article analyzes the letter of the deputy of the Hungarian parliament, Janos Chorba, addressed to IstvanBethlen, an influential politician of Hortist Hungary. The document recorded numerous negative manifestations of Hungarian politics in SubcarpathianRus (1939–1943), and tensions between Ruthenians and Hungarians.

Keywords: SubcarpathianRus, Ruthenians, national-cultural policy, identity.
